

Mahmûd Muhammed Şâkir, *Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfetinâ*

(Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1987), 194 s.

İsmail ARAZ*

Öz

Bu çalışmada Mısır'ın önemli araştırmacılarından biri olan Mahmûd Muhammed Şâkir'in *Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfetinâ* isimli eseri değerlendirilmiştir. Yürütülen projeler sonucu İslam âleminde oluşan yozlaşmayla mücadele eden Şâkir, sömürgeci hegemonyadan kurtulmak için Müslümanların eziklik kompleksinden sıyrılmaları gerektiğini savunmuştur. Ona göre öncelikle İslam geleneğinin zenginliğini yansıtamayan ve tahrif eden Batı menşeli araştırma metotlarının terk edilmesiyle işe başlanmalıdır. Bu bağlamda eserinde İslam geleneğinin derinliklerinden gelen ve "tezevvuk" adını verdiği araştırma metoduna vurgu yapmış, bu metodun çıkış süreci üzerinde durmuştur. Bu çalışmada medeniyet savunusuyla ön plana çıkan Şâkir'in adı geçen eserinde tarihî verilere dayanılarak ele alınan meselelere dikkat çekilmiştir. Çalışmada Şâkir'in yaşadığı dönemde benimsenen araştırma metotlarının aksine İslam geleneğiyle insicamlı olan tezevvuk metodu üzerinde özellikle durulmuştur. Nitekim bu metot sayesinde Şâkir, eserde işlenen sair meselelerin arka planına ulaşmayı başarmıştır. Çalışmada Şâkir'in geleneği savunmak için ilke edindiği derinlikli ve titiz çalışma disiplinine de ayrıca vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Gelenek, Şarkiyatçılık, Mahmûd Muhammed Şâkir, Tezevvuk Metodu, *Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfetinâ*.

Abstract

In this study, the work of Mahmud Moḥammad Shâkir, one of the important researchers of Egypt, named *Risâle fi't-tarîki ilâ thekâfetinâ* (Message on the Way to Our Culture) has been evaluated. Shâkir struggled with the strife that emerged in the Islamic world as a result of the projects carried out. According to him, in order to get rid of colonial hegemony, Muslims must get rid of their inferiority complex. In addition, according to him, Western research methods that do not reflect the richness of the Islamic tradition, as well as falsifying it, should be abandoned. In this context, in his

Article Types / Makale Türü: Book Review/Kitap Kritiği

Received / Makale Geliş Tarihi: 15/08/2022, Accepted / Kabul Tarihi: 07/12/2022

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı/Res. Asst., Marmara University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, İstanbul, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3482-0483>

e-posta: ismail.araz@marmara.edu.tr

work, he emphasized the research method that comes from the depths of the Islamic tradition and which he called the method of “*tazawwuq*”. At the same time, he focused on the emergence process of this method. In this study, attention was drawn to the issues that Shākir, who came to the forefront with his defense of Islamic civilization, based on historical data in his aforementioned work. The study focuses on the *tazawwuq* method, which is more compatible with the Islamic tradition, in contrast to the research methods adopted in the period when Shākir lived. As a matter of fact, thanks to this method, Shākir managed to reach the background of other issues covered in the work. In the study, the deep and meticulous work discipline that Shākir adopted as a principle to defend the tradition was also emphasized.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Tradition, Orientalism, Maḥmud Moḥammad Shākir, The Method of *Tazawwuq*, *Risāle fi't-tarîki ilâ thekâfetinâ* (Message On The Way To Our Culture).

Cahiliye şiirinin otantikliği meselesi kapsamında 20. yüzyılda hız kazanan çalışmalar, birçok iddia ve tartışmayı da beraberinde getirir. Cahiliye şiirinin İslam'ın gelişinden sonra Kur'an'ın dil ve üslup özelliklerine öykünerek Müslüman râviler tarafından uydurulduğu söylemi, bu süreçte araştırmacıları meşgul eden önemli iddialardan bir tanesi olur. Özellikle Wilhelm Ahlwardt (öl. 1909), Theodor Nöldeke (öl. 1930) ve David Samuel Margoliouth (öl. 1940) tarafından farklı açılardan gündeme getirilen bu iddia, sadece Batı dünyasında konuyla ilgili çalışmalarını sürdüren araştırmacıları değil, bununla beraber Doğu dünyasındaki araştırmacıları da harekete geçirir. Bu durum, zamanla alanın araştırmacıları arasında temel üç farklı yaklaşımın oluşmasına yol açar. Birinci yaklaşım, Cahiliye şiirinin mevsûkiyetini ve otantikliğini toptancı bir şekilde reddetmekle ön plana çıkar. Daha çok Margoliouth ve izinden giden araştırmacıların tutumunu yansıtan bu yaklaşıma göre Cahiliye şiiri, Kur'an'ın nüzulünden sonra üretilmiştir. Nöldeke vb. müsteşriklerin benimsediği insafi muhtevî vasat bir reddedişi esas alan ikinci yaklaşımda ise bazı râvilerle ilgili aktarılan iddialar dolayısıyla Cahiliye şiirinin bir kısmının uydurma olduğu görüşü hâkimdir. Üçüncü yaklaşım ise söz konusu iki yaklaşıma karşı savunmacı olsa da yer yer taarruzun devreye sokulduğu bir özellik arz eder. Cahiliye şiirinin özgünlüğünü savunan Mustafa Sâdık er-Râfiî (öl. 1937), Mahmûd Muhammed Şâkir (öl. 1997) ve Nâsırüddin el-Esed (öl. 2015) gibi isimler bu yaklaşımın önemli temsilcilerinden kabul edilir.¹

¹ Müsteşriklerin konuyla ilgili bazı yazıları için bk: Abdurrahman Bedevî, *Dirâsâtü'l-müsteşrikîn havle sıhhati's-şi'ri'l-Câhilî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 1979), 17 vd.; Tâhâ Hüseyin'in Cahiliye şiirine dair iddialarına Râfiî'nin verdiği cevaplar için bk: Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Tahte râyeti'l-Kur'ân: el-ma'reke beyne'l-kadîm ve'l-cedîd*, nşr. M. Saîd el-Uryân (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974), 6 vd.; Esed'in eseri için bk: Nâsırüddin el-Esed, *Masâdirü's-şi'ri'l-Câhilî ve kıymetuha't-târîhiyye* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996), 287 vd.; Cahiliye dönemi edebî mirasının mevsûkiyetine dair tartışmalar için bk: Ali Bulut vd., *İslâm Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 26-56.

20. yüzyılın başlarında Batı'daki araştırmacılar arasında güncelliğini muhafaza eden Cahiliye şiirinin otantikliği meselesi, Avrupa ile temas hâlinde olan araştırmacılar aracılığıyla Doğu'ya intikal eder. Ancak bu intikal, daha çok tetkik ve eleştiri süzgecine tabi tutulmaksızın gerçekleşir. Böylelikle adı geçen müsteşriklerden etkilenen bazı araştırmacılar, Kur'an'ın beyânî gücüyle de ilintili olan bu meseleyi irdeleyici veya tetkik edici bir vasıfla değil; kabullenme ve benimsemenin ön planda olduğu taşıyıcı ve iletici bir vasıfla öğrencilere sunarlar. Bu durum, intikali gerçekleştiren araştırmacıların etken rolden sıyrılıp edilgen role bürünmelerinden ve Batı'da konuyla ilgili yapılan çalışmalarını tam bir teslimiyet içinde benimsemelerinden kaynaklanır. Müsteşriklerin Cahiliye şiirine dair görüşlerini edilgen rolde telakki eden araştırmacıların başında ise şüphesiz Cahiliye şiirinin otantikliğine dair Batı'dan mülhem görüşleriyle önemli tartışmalara yol açan Tâhâ Hüseyin (öl. 1973) gelir. Sonraları *Fi's-Şi'ri'l-Câhilî* (Kahire, 1926) adıyla kitap hâline getirilecek ders notlarını öğrencilerine okutan Tâhâ Hüseyin, muhteva ve şekil özelliklerinden yola çıkarak Cahiliye şiirinin kahir ekseriyetinin İslam döneminde yazılarak Cahiliye dönemi şairlerine isnat edildiğini iddia etmiştir.²

Tâhâ Hüseyin gerek kaleme aldığı yazılarında gerekse verdiği derslerde Cahiliye dönemine ait edebî ürünlerin bu döneme aidiyetini yadsımıştır. Küllî reddedişin hâkim olduğu görüşleri, 1925'li yıllarda Mısır'da çeşitli çevrelerde kazandığı nüfuz sayesinde öğrencileri arasında yayılır. Her ne kadar ilerleyen dönemlerde (Cihâd Dergisi/Gazetesi, 1935-1936) Cahiliye şiirine dair görüşlerinden vazgeçtiğini belirtse de yazdıklarının yol açtığı tahribat, Kur'an'ın ifade gücüne ve İslam geleneğine üst perdeden yaklaşan araştırmacıların ortaya çıkmasına sebep olur. Bu ise İslam medeniyetinin özgünlüğünün ön yargılı bir tasavvur düzeneğiyle ele alınmasına kapı aralar.

İlmî araştırmaların küllî reddedişle sürdürüldüğü, İslam medeniyetinin önemli eserlerinin medeniyete özgü bir tasavvur ve metotla incelenmediği ve âlimlerin küçümseyici bir şekilde tanıtıldığı bir dönemde yaşayan Mısırlı edebiyatçı ve muhakkik Mahmûd Muhammed Şâkir, hayatı boyunca yaptığı çalışmalarda bazı müsteşriklerin ve onlardan etkilenen Tâhâ Hüseyin gibi araştırmacıların sebep oldukları bu ilmî yozlaşmayı bertaraf etmeye çalışmıştır. Mısır Üniversitesi'nde (sonraki adı I. Fuad Üniversitesi, günümüzde ise Kahire Üniversitesi) Tâhâ Hüseyin'in derslerine bilfiil katılan Mahmûd Muhammed Şâkir, dinî ve ilmî boyuta sahip Cahiliye şiirinin otantikliği gibi bir meselenin Fransız filozof René Descartes'ın (öl. 1650) şüphecilik metoduna bağlı kalınarak ele alınmasını hayretle müşahede eder. Tâhâ Hüseyin'in bu konudaki önüne geçilemeyen tahribatlarına ve Cahiliye şiirini inceleme yöntemine daha fazla dayanamayarak üniversiteyi terk eder. Şâkir'in Mısır Üniversitesi'ni terk etmesi, her ne kadar resmî anlamda eğitim hayatının sonu gibi görünse de günümüzde hâlâ birçok

² Ayrıntılı bilgi için bk: Tâhâ Hüseyin, *Câhiliye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 27 vd.

çalışmaya konu olan derinlikli okuma ve tahlil serüveninin başlangıcı olur (1926 ve sonrası).

Değerlendirme konumuz olan *Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfetinâ* isimli eser, Şâkir'in yukarıda değinilen, bir dönemin sonu ile yeni bir dönemin başlangıcı şeklindeki iki serüvende yaşadığı sıkıntılara yer veren çok yönlü bir eserdir. 1936 yılında *Muktetaf* dergisinde Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî'nin (öl. 354/965) hayatına ayrılan özel bir sayıda yayımlanan makalelerin bir araya getirilmesiyle oluşan *el-Mütenebbî* isimli eserin öncülü olarak kaleme alınan bu eser, muhtevi olduğu meselelerin ehemmiyeti dolayısıyla müstakil olarak da neşredilir. Eser; Şâkir'in üniversiteyi terk ettikten sonra sancılı metot arayışına nasıl girdiği, derin okumalar sonrası *tezevvuk* (مَنْهَجُ التَّذْوُقِ/*menhecü't-tezevvuk*) adını verdiği metoda nasıl ulaştığı, metodun teorik ve pratik yönleri, dönemin yozlaşmış edebiyat teorilerine ve metotlarına karşı Şâkir'in tutumu, tezevvuk metodunun önemli unsurlarından biri olan kültür ve medeniyet kavramlarının çerçevesi, Haçlı seferlerinin arka planı, İstanbul'un fethiyle beraber Avrupa ve İslam dünyası arasındaki rekabetin farklı alanlara nasıl evrildiği, Hıristiyan dünyası ile İslam dünyası arasındaki çatışmanın mahiyeti, şarkiyatçılık faaliyetlerinin iç yüzü, şarkiyatçılığın tarihsel serüveni ve işlevi, müsteşriklerin yazılarının Şark dünyasına herhangi bir katkı sağlayıp sağlamadığı, Napolyon'un (öl. 1821) Mısır'ın işgaliyle başlayan ve *diriliş/uyanış* (nahda) olarak isimlendirilen dönemin yol açtığı tahribatlar, gerçek bir uyanışın olup olmadığı, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (öl. 1849) islahatlarının etkileri, İngilizlerin Mısır işgali, Mısır'da hâkim olan kültürel yozlaşma gibi her biri müstakil çalışma konusu olmaya aday birçok önemli meseleye yer verir.

Bir bütün olarak incelendiğinde eserin Batı eksenli faaliyet ve projeler dolayısıyla İslam geleneğinin yozlaştırılmaya çalışıldığının şuurunda olan bir araştırmacının çektiği sancılara ve bu sancılar sonucunda ulaştığı bulgulara yer veren bir el kitabı niteliğinde olduğu söylenebilir. Bundan dolayı yazar, eser boyunca dejenerasyona uğrayan kültürel hayatın yol açtığı yıkıcı etkiler üzerinde durur. Akıcı ve yer yer serzenişin baskın geldiği edebî ve berrak üslup, yazara özgü kavramların pasajlar arasına serpiştirilmesi, tarihî verilerin günümüz dünyasıyla ilişkilendirilerek yorumlanması, emperyalist karşıtı söylemin güçlü bir şekilde kendini hissettirmesi, yazarın metin okumalarında çektiği sıkıntıları etkili bir şekilde tasvir etmesi eserde öne çıkan özelliklerden sadece bazısıdır. Veciz olmakla birlikte önemli mesajlar içeren eser; 1984 yılında Kral Faysal Ödülü'ne layık görülen *el-Mütenebbî* adlı eserin daha iyi anlaşılması, yazarın bu kitabı kaleme aldığı süreçte karşılaştığı zorlu süreçlerin gün yüzüne çıkması ve metot arayışında hangi zorluklara göğüs gerdiğinin idrak edilmesi gibi amaçlara binaen kaleme alınır. Söz konusu amaçlar göz önüne alındığında eserin Arap edebiyatı başta olmak üzere sair İslamî disiplinlerde araştırmalarını sürdüren okur ve araştırmacı kitlesine hitap ettiğini söylemek mümkündür. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse ilimden ilim istinbat etmek şeklinde de yorumlanabilecek tezevvuk metodunu ana hatlarıyla serimlemesi yönüyle

genel araştırmacı kitlesine, İslam medeniyetinin özgünlüğüne atıf yapmasıyla temel İslam bilimleri araştırmacılarına, klasik Arap şiirine temas etmesiyle Arap edebiyatı araştırmacılarına hitap eden eserin günümüzde her bireyin bilincinde olması gereken önemli meselelere değinmesi yönüyle de genel okur kitlesine hitap etmektedir.

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere *Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfetinâ* adlı eser, kaleme alındığı dönemde yaygın olan Batı eksenli fikrî ve ilmî çalışmalara tepkili bir yazarın muzdarip olduğu meseleleri konu edinir. Yazar, duayı muhtevi kısa bir pasajdan sonra yaşadığı dönemde muhtelif alanlarda gözlemediği yozlaşmanın etkileri dolayısıyla karşılaştığı zorluklara değinerek esere başlar. İlk pasajlarda hayatının dönüm noktası olan 1925-1926 yıllarında Tâhâ Hüseyin'in ilmî usul ve esaslarla örtüşmeyen iddiaları sebebiyle yaşadıklarına yer verir (s. 6). Menşeyini ve zararlarını bildiği bu iddialara daha fazla dayanamayan yazar üniversiteden ayrılır. Üniversiteyi terk ettikten sonraki on yılda yaşadığı süreç, kendisini neredeyse tüketen bir fikir sancısına sürükler. Bu süreçte belli başlı okuma usulünün bulunmaması dolayısıyla “*Kitapları nitelikli bir şekilde nasıl okuyabilirim?*” sorusuna cevap bulmak amacıyla yaptıği sorgulamalar, bir buhran geçirmesine yol açar. Geçirdiği sancılı ve buhranlı süreç sırasında azimle dikkatini vererek Cahiliye dönemine ait ulaşabildiği tüm şiirleri okumaya koyulur. Aslında yazar, Tâhâ Hüseyin'in konuyla ilgili açıklamalarının asılsız olduğunu biliyor ve bunu kendi içinde ikrar ediyordu; ancak bildiklerini ve hissettiklerini bilimsel bir şekilde dile getirecek argümanlara sahip değildi. Zira toptancı reddediş karşısında şifahî bir şekilde “*Cahiliye şiiri sahihtir.*” açıklamasını yapmak, Batılı müsteşriklerin çalışmalarının benimsendiği bir çevrede dikkate alınacak nitelikte bir açıklama olmazdı. Yazarın kendini ifade edememesi ve Cahiliye şiirinin yanlış yöntemlerle okunduğunu bir türlü izah edememesi, dikkat çektiği ve yok edici olarak tarif ettiği buhrana girmesinde etkili olur.

Yaşadığı buhranın sebebinin Cahiliye şiiriyle ilintili iddialar olduğunun farkında olan yazara göre söz konusu iddiaların çürütülmesi, tenkide ve inkâra tabi tutulan metinlerde saklıdır. Nitekim Cahiliye şairlerinin divanlarını tahkik ederek neşreden müsteşrikler ile Cahiliye kasideleri üzerine çalışmalar yapan Müslüman araştırmacıların başvurdukları temel kaynaklar yine bu divan ve şiirlerden ibarettir. Dolayısıyla yazar, meselenin şiir ürünlerinden ziyade bu şiir ürünlerinin alımlanış ve yorumlanış biçiminden kaynaklandığını fark eder. Yazarın kendi döneminde yapılan çalışmalarda yakaladığı bu açık, onun söz konusu şiirleri yeniden okumaya karar vermesinde etkili olur. Ancak yapacağı okuma, kendi döneminde icra edilen ve Cahiliye şiirinin tümünün ya da kahir ekseriyetinin uydurma olduğu sonucuna ulaştıracak bir okuma olmamalıydı. Nitekim böyle bir okuma, var olan bulguların farklı ifade biçimleriyle tekrarlanmasından başka bir şey değildir. Bu ise akademik etiği dumura uğratan taklit ve intihal gibi faktörlere katı bir şekilde karşı çıkan yazarın gerçekleşmesini istemediği bir durumdu. Dolayısıyla onun yapacağı okuma, sağlam temellere dayanacak ve içine girdiği buhrandan çıkmasını sağlayacak nitelikte olmalıydı. Böyle bir okumanın kaçınılmaz

olduğunu fark eden yazar, beş duyu organını işlevsel hâle getirerek Cahiliye dönemi şiirleri başta olmak üzere İslamî dönemde söylenen şiirleri yeniden okumaya başlar. Akıl, kalp, basiret, göz, burun, kulak ve dil bu okuma faaliyetinde yazara eşlik eder. Duyu organlarının harekete geçirilmesinin mecazî olmadığına dikkat çeken yazar, şairlerin kullandıkları her lafız ve anlamın altında saklı bir gömü aradığını belirtir. Bu okuma sırasında duymak, görmek, hissetmek ve okumakla elde edilebilen her türlü bilgiden istifade eder. Ayrıca bu bilgilerin kullanımında herhangi bir gevşekliğe geçit vermeyen inceleme ve araştırma disiplinine tutunmayı da ihmal etmez. Yazar, bu disiplinli okumayı Allah'ın insanoğluna bahşettiği beyanın sırrına ulaşmak için yaptığının altını çizer. Kendisi, bu sürecin oldukça zor ve meşakkatli olduğunu belirterek insanın fitratındaki her türlü imkânın istihdam edildiği böyle bir okumanın okuyucu tarafından ütöpik olarak tasavvur edilmesinin önüne geçmeye çalışır. Bu sebeple olacak ki her lafız ve anlamın üzerinde titizlikle durduğu sırada karşısına çıkan güçlülere dikkat çeker. Böylece yaptığı okumanın gelişigüzel olmadığını, metinlerde yer alan incelikli bilgilere ulaşmak için düşünme yetisinin yoğun bir şekilde devreye sokulduğunu vurgular (s. 6-7).

Yazar, bütün benliğini verdiği bu okuma serüveninden sonra metinlere dair bir tecrübe iktisap eder. Şiire özgü kullanımları anlamasına ve şairlerin sözlerine kulak verebilmesine imkân tanıyan bu tecrübe, ona yeni ve farklı bir bakış açısı kazandırır. Bu tecrübe sadece okuma sırasında değil, aynı zamanda metinlere yaklaşımda da yazara yeni ufuklar açar. Yazara göre duygu ve düşüncelerini lafız ve anlamlara sığdırabilen her insan, mütekellim (konuşan) sıfatını haizdir. Mütekellim sıfatını haiz olan insan ise düşünebilen ve bu düşüncesini diğer insanlara aktarabilen mübîn (ifade eden) bir özelliğe sahiptir. Mübîn sıfatı dolayısıyla insandan sâdır olan beyan ve insanın kendini ifade etme yetisi, görünenden hareketle görünmeyene ulaşmada araştırmacı için bir esin kaynağı olmalıdır. Burada yazar, beyan yetisine sahip mütekellimin sınırsız düşüncelere sahip olduğunu ancak bu düşünceleri sınırlı lafız ve anlamlara sığdırarak aktardığına işaret eder. Ona göre araştırmacı, metinlerde yer alan sınırlı lafız ve anlamlardan hareketle sınırsız âleme, yani mütekellimin zihin dünyasına ulaşmalıdır. Bu ilkeden hareketle tefsir, hadis, fıkıh, mezhepler tarihi, nahiv, belagat, İslam tarihi gibi temel İslam bilimleri ile ilintili ulaşabildiği bütün klasik eserleri okur. Metinleri müelliflerin düşüncelerinin dışı yansıması olduğunu kabul ederek okuyan yazar, edebî değeri yüksek her metni incelikli bir şekilde tahlil eder. Bu sayede kapsamlı, çok yönlü, gün geçtikçe daha da genişleyen, titiz ve dakik hâle gelen bir okuma usulüne ulaşır. Yazar, bu usulü metinlerin içselleştirilmesi, özümsemesi ve tadılması anlamına gelecek şekilde *tezvevuk metodu* (*menhecü't-tezevvuk*) olarak isimlendirir (s. 7-8).

Yazarın tezevvuk adını verdiği ve bütün çalışmalarında benimsediği bu okuma metodu, metinlerin üstünkörü okunmasının ötesine geçen, derinlemesine ve analitik bir okuma faaliyetine delalet eder. Onun ifadesiyle bu metot; insanın sahip olabildiği bütün imkânların kullanılmasıyla icra edilir. Aslında yazar, burada yılmak ve gevşemek

bilmeyen bir kararlılıkla metne yaklaşan bir araştırmacının müellifin zahiri söylemleriyle yetinmesinin doğru olmadığına telmihte bulunur. Ona göre araştırmacı, metinleri özümseyecek ve tadacak seviyeye gelmeli ki ulaşacağı sonuçların ilmî bir değeri olsun. Metinlerin derununa vâkif olma aşaması olan bu özümseme ve tatma seviyesine ise sahip olduğu bütün imkânları harekete geçirerek ulaşabilir. Yazar, bütün imkânların seferber edildiği böyle bir okuma sonucunda büyük zahmetlerle ve derinlikli araştırmalarla mütekaddim ve müteahhir dönem âlimlerinin teliflerindeki perdelenmiş bilgileri keşfetmeye çalıştığına, ilk bakışta ya da dikkatli bir okuma olmadan fark edilemeyen bilgilere ulaştığına dikkat çeker.

Yazar, döneminde hiçbir araştırmacı tarafından uygulanmayan tezevvuk metodunun menşei ve tarihi hakkında da önemli bilgiler verir. Buradan hareketle tezevvuk metodunun ilk uygulayıcısının kendisi olmadığı anlaşılır. O, yaptığı okumalar neticesinde Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (öl. 471/1078-1079) *er-Risâletü's-Şâfiye fi'l-i'câz* isimli risalesinde bu metodu ve okuma usulünü isimlendirmeden pratik anlamda uyguladığını tespit eder. Buradan hareketle yazar, Cürcânî'nin metinlere yaklaşımını ve bir metni nasıl özümsemiş olduğunu yansıtan örnekler aktararak bunları detaylı bir şekilde tahlil eder. Böylece tezevvuk metodunun özünün İslam medeniyetinin oluşumuna katkı sağlayan öncü âlimlerin eserlerinde sarahaten ve zımnen uygulandığına atıfta bulunur (s. 8-15).

Tezevvuk metodunun mahiyetine değindiği pasajlarda yazar, metodun nasıl uygulanacağına dair önemli bilgiler aktarır. Ona göre İslam medeniyetinin zenginliğini açığa çıkaran bu metot, Arap dilinin delaletlerinin iyi bir şekilde bilinmesini gerektirir. Zira Cahiliye şiiri Arapçadır; aynı şekilde Kur'an, hadis, fıkıh ve belagete dair ilk dönem metinler de Arapça kaleme alınmıştır. Bu metinlerin künhüne ulaşmak ve içindeki bilgileri gerçek anlamda tetkik etmek için yazıldıkları dilin gramatik fonksiyonları kapsamlı bir şekilde öğrenilmelidir. Yazara göre Arap dilinin delaletlerini öğrenemeyen ve bu delaletlerin arka planına ulaşamayan kişi, bu dilde verilmiş eserleri tetkik ve tahlil edecek muteber bir metot oluşturamaz (s. 8).

Yazarın metin tahlilinde zorunlu şart olarak gördüğü dil vurgusunun üzerinde durmakta fayda vardır. Zira onun tezevvuk metodunun icra edilebilmesi için dilin kapsamlı bir şekilde öğrenilmesini ve anlamsal delaletlerinin bilinmesini şart koşması, benimsediği tezevvuk metodunun ilmî anlamda belli usul ve esasları olduğunu göstermesi yönüyle hayatî bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu metot, güzelliğin kuramsal bilimi olarak ifade edilen estetiğin ya da ilk bakışta oluşan beğeniden hareketle yapılan sübjektif değerlendirmelerin çok ötesindedir. Yazar, nahiv ve sarf gibi Arap dilinin gramatik ve morfolojik özelliklerini inceleyen ilimleri ve söz konusu kuralların cümleden cümleye değişiklik arz eden fonksiyonlarını bilmeyen kişinin bu metodu benimseyemeyeceğini kesin bir dille ifade eder. Dilin iyi bir şekilde öğrenilmesi + öğrenilen dilde yazılmış metinlerin okunması + okuma sırasında okuyucunun bütün

becerilerini kullanması + tefekkür ve tedebbürün ön planda tutulması, tezevvuk metodunun icrası için yazarın işaret ettiği elzem unsurlardan bazısıdır. Bununla birlikte yazarın dilin öğrenilmesine atıf yaparken salt gramatik bilgileri kastetmediği hatırlanmalıdır. Gramer bilgisi önemli olmakla birlikte onun üzerinde durduğu husus, Arap dilinin kültürüdür. Dilin kültürüne ise ancak Arap gramerinin iyi bir şekilde hazmedilmesinden sonra bedevîler ile ilk dönem Araplarının sözlerine yer veren kitapların okunmasıyla hâkim olunabilir. Böylece bir kelimenin örtük ve açık şekilde nasıl kullanıldığı, kelimenin farklı bağlamlarda nasıl anlam kazandığı, kullanılan kelime öbeklerinin zahirî anlamlarının gerisinde bir anlamın olup olmadığı da anlaşılabilir. Yazara göre özümşenen dil kültürü sayesinde metinlerin müphem yönlerini izah eden ve berrak hâle getiren böyle bir okumanın icrası ise ancak sabırla, lafızların gerçek anlamlarının tespiti için var olan bütün gayreti ortaya koymakla, acele etmeden ve kayıtsız kalmadan metinler üzerinde durmakla mümkündür (s. 16).

Tezevvuk metodunun teorik ve pratik şeklinde iki aşaması olduğuna dikkat çeken yazar (s. 22-23), metodu ancak keskin bakış açısına sahip pürdikkat ve gerçeğe ulaşmaya kararlı araştırmacının uygulayabileceği görüşündedir. Ona göre kapsamı hayli geniş olan bu alanın olmazsa olmaz üç temel esası vardır. Bunlar; dil, kültür ve kişisel temayüldür. Yazara göre tezevvuk metodunun icra edilebilmesi için birinci unsur olan dilin inceliklerinin yanı sıra zamanla zenginleşen morfolojik ve sentaktik yapılar ve mütakellimin ifadelerini taşıyan kalıplar bilinmelidir. Nitekim dilin derinliğine ulaşmaksızın metodun uygulanması, tahripkâr sonuçlara sebep olabilir. Kültür ve kişisel temayülü de bu yönden ele alan yazar, din ve etikle ilişkilendirdiği kültür kelimesinin gerçek anlam ve işlevinin bilinmemesinin araştırmacıyı karmakarışık yollara sürükleyeceğine dikkat çeker (s. 27-33). Kültür üzerinden İslam medeniyetine atıf yaparak bu medeniyetin nevi şahsına münhasır özelliklerinin ihmal edilmesi durumunda kültür kelimesinin kühünün de tam olarak idrak edilemeyeceğini savunur. O, araştırmacının ait olduğu medeniyetin zenginliğinin farkına varması gerektiği kanaatindedir. Buradan hareketle sözü İslam dünyası ile Hıristiyan dünyası arasındaki çatışmaya getiren yazar, Haçlı seferlerine dair ayrıntılı ve önemli açıklamalarda bulunur (s. 34-39). Uzun süren Haçlı seferlerinden sonra 1453 yılında İstanbul'un fethiyle sarsılan Avrupa'nın Türklere yani Müslümanlara nefretinin giderek nasıl arttığına dikkat çeker (s. 41-42). Artan Türk düşmanlığı, Avrupa'nın teyakkuzda kalmasına ve bir çıkış yolu aramasına sebep olur. Yazara göre İstanbul'un fethinin sebep olduğu korku, Avrupalıları dinî ve kültürel anlamda birçok reform yapmaya zorlar. Böylece Haçlı seferleriyle hezimete uğrayan Hıristiyan dünyası, İstanbul'un fethiyle daha da sarsılmasına rağmen devamlılığın esas alındığı bir dizi yenilik gerçekleştirir (s. 44-45).

Yazar, Avrupa'nın ilerleme kaydetmesini sağlayan yeniliğin köklerinin İslam dünyasından alındığı düşüncesindedir (s. 47). Bu bağlamda İslam dünyasından beslenen müsteşrik ve misyonerlerin çalışmalarına değinir. İslam medeniyetine ait binlerce nefis el yazmasını elinde bulunduran müsteşriklerin söz konusu yazmaları anlamak ve tahlil

etmek için gecelerini gündüzlerine kattıklarını belirtir (s.54). Aslında burada yazar, şarkiyatçılığın nasıl ortaya çıktığını ve geliştiğini tasvir etmeye çalışır. Ona göre müsteşriklerin İslam medeniyetine ait el yazmalarını basmaları, özünde ilmî bir hizmetten ziyade ideolojilerini desteklemeye matuf bir faaliyet olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla onların yazdıkları, Avrupa uluslarına yöneliktir, bu uluslarda konuyla ilgili çalışmalar yapan araştırmacılara hizmettir (s. 58 ve 62). Bundan dolayı yazar, müsteşriklerin çalışmalarının İslam medeniyetine katkı sağlayacak ilmî bir kimlik taşımadığını ima eder (s.62).

Müsteşriklere ve onların çalışmalarına eserinde geniş yer ayıran yazar (s.53-150), şarkiyatçılık adı altında yapılan çalışmaları da farklı açılardan ele alır. Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi, Mısır halkına vaatleri, Generali Kléber'in (öl. 1800) faaliyetleri, Napolyon'un Mısır işgalinin arka planında yatan asıl amacını gösteren mektupları, hilafetin ortadan kaldırılması için yapılanlar, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yenilik adı altında sebep olduğu tahribatlar, Rifâa et-Tahtâvî'nin (öl. 1873) müsteşriklerden etkilenerek yaptığı menfi çalışmalar ayrıntılı ve yazarın titizliğini yansıtan bir üslupla ele alınır. Eserin eki olarak aktarılan son kısımda ise yazar, sömürgecilik faaliyetleri sonucu yozlaşan eğitim sistemini tenkide tabi tutar (s. 151-167).

Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfetinâ, çıktığı ilim yolculuğunda ve girdiği araştırma sürecinde yolunu bulmaya çalışan bir araştırmacının yaşadığı dönemde benimsenen metotlara ve dillendirilen iddialara gösterdiği tepkiyi yansıtan önemli bir eserdir. Bazı araştırmacıların edilgen bir vasıfla İslam medeniyetini yorumlamaya çalışmaları ve meselelere İslam geleneğiyle barışık olmayan bir metotla yaklaşmaları kültürel yozlaşmanın oluşmasına sebep olmuştur. Bu yozlaşmada 14 asırlık İslam medeniyetinin orijinal yönünün ilmî usul ve esaslarla değerlendirilmesinin imkânı olmadığını fark eden Mahmûd Muhammed Şâkir, bu eserinde gerek tepkisini gerekse yozlaşmanın tarihsel arka planını yansıtmaya çalışmıştır. Eser, "Klasik kitaplar nasıl okunmalıdır? Cahiliye şiirinin otantikliği meselesinin arka planında ne var? Tezevvuk metodunun usul ve esasları nelerdir? Haçlı seferleri hangi amaca hizmet etmiştir? İstanbul'un fethi Avrupa dünyasını nasıl etkilemiştir? Şarkiyatçılık nasıl ortaya çıkmıştır? Napolyon, Mısır'ı işgal etmekle neyi amaçlamıştır? Mısır'daki eğitim sistemi nasıl şekillenmiştir?" gibi birçok soruya cevap vermesi yönüyle kılavuz niteliğindedir. Bir kitabın salt okunmasının veya bir meselenin tek bir yönden ele alınmasının söz konusu meseleyi çözmede yeterli olmadığını, gerçek bir araştırmacı kimliğine sahip olabilmek için elzem olan dirayet ve himmeti yansıtmaması yönüyle eserin günümüzde olduğu gibi ilerleyen dönemlerde de güncelliğini muhafaza edeceği ortadadır.

Son olarak bu çalışmada değinilen meselelerin tümüne temas etmek mümkün olmadığı için sadece eserin birçok çalışmaya aday olacak zenginlikte olduğunu belirtmekle yetiniyor; bu hususta yapılacak kapsamlı ve derinlikli çalışmaları alandaki araştırmacıların merakına bırakıyoruz. Bu merakın faal hâle getirilebilmesi için İslam

medeniyeti aleyhindeki iddiaları çürütmek amacıyla gecesini gündüzüne katarak derinlikli okumalar yapan Şâkir'in vizyonu ve gelenek hassasiyeti hatırlanmalıdır. Zira onun söylemlerini, eserleri ile serzenişlerini anlamak ve yorumlamak ancak bu şekilde mümkündür.

KAYNAKÇA

Bedevî, Abdurrahman. *Dirâsâtü'l-müsteşrikîn havle sıhhati's-şi'ri'l-Câhilî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979.

Bulut, Ali vd. *İslâm Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.

el-Esed, Nâsirüddin. *Masâdirü's-şi'ri'l-Câhilî ve kıymetuha't-târîhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 8. Basım, 1416/1996.

Hüseyin, Tâhâ. *Câhiliye Şiiri Üzerine*. çev. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 1433/2012.

er-Râfiî, Mustafa Sâdık. *Tahte râyeti'l-Kur'ân: el-ma'reke beyne'l-kadîm ve'l-cedîd*. nşr. M. Saîd el-Uryân. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 7. Basım, 1393/1974.